

kutatók, tudósok orientációjának, tudományos módszerbeli érlelődésének megállapításáig. Ez a Dante-kiadás azonban — meg vagyunk róla győződve — nemcsak ilyen passzív mérőszköz, hanem nagyon is aktív kulturális hatótényező lesz: az ismertetésben elmondott okok miatt meg fogja találni azt a széles tömegkapcsolatot, amelyet Magyarországon eddig még Dante soha nem talált meg s ugyanakkor ösztönzőül fog hatni a kiadás és a bevezető tanulmány fiatalabb és idősebb kutatók számára egy nagyon termékeny, alapvetően marxista kutatási módszer elmélyítésére.

Sallay Géza

HERMANN ISTVÁN: ARANY JÁNOS ESZTÉTIKÁJA (AZ ELVESZETT ALKOTMÁNYTÓL A BUDA HALÁLÁIG)

Bp. 1956. *

Arany János tanulmányaiban, kritikáiban, levelezésében, költői ars poeticáiban az alkotóművészetnek annyi elméleti kérdését fejtegette vagy annyiról tett mélyrevilágító megjegyzéseket, hogy valóban lehet Arany János esztétikájáról beszélni. A *szép* meghatározásán kezdve az alapszeme, a kompozíció, a műfajok, az eszményesítés legfontosabb kérdésein át egészen stilisztikai, verstani és nyelvhelyességi problémáig az irodalomelmélet területén a megvilágításoknak olyan gazdagságával találkozunk műveiben, amely költőknél, kik nem elsősorban esztéták, kritikusok, hanem alkotók, párját ritkítja. Igaz, hogy Arany nem alkotott tudományos esztétikai rendszert, mint ezt Hermann István és e kérdéssel foglalkozó elődei (GÁLOS REZSŐ, MITROVICS GYULA, VOINOVICH GÉZA) is hangsúlyozzák, de ha Arany egész munkásságát tekintjük, igazat kell adnunk MITROVICS GYULÁNAK, aki — bár Arany János esztétikai nézeteit a polgári tudomány korlátozottságával, deskriptív-metafizikus és nem genetikus-dialektikus módszerrel vizsgálta, — helyesen állapítja meg: „Ha így, Arany összeszedett nyilatkozatain végig tekintünk, látjuk, hogy bár elszórtan, rendszerbe nem fogva, de az esztétikai kérdések főbbjeiről igen jól átgondolt, lelkiismeretes tanulmányokon alapuló, sok töprengésen át megszürt és végsőleg egymással összefüggő, sőt egymást szervesen kiegészítő nézetei voltak.” (Arany János esztétikája. ITK. 1925. 179. l.) Ezeknek a nézeteknek egységes jellegét aláhúzza az a tény, hogy azok a tanulmányok, bírálatok, amelyekben ezeket Arany János lefektette, egy meghatározott költői korszakában, 1858 és 1863 között keletkeztek, a Széptani jegyzeteket kivéve: ezek a nagykőrösi tanárság gyakorlati céljait szolgálták s keletkezésüket 1855-re teszik.

A polgári irodalomtörténetírásban a kimondottan Arany esztétikáját elemző tanulmányok egyéb tévedéseik mellett abba az alapvető hibába is beleestek, hogy Arany esztétikai elveit Arany költői gyakorlatától elválasztva tárgyalták. Ezzel szemben Hermann István, helyesen, kimondja az elvet: „A költő elméleti esztétikája, összehasonlítva az esztéta elméleti munkájával egészen különleges... A költő kiinduló pontja elsősorban saját költői gyakorlata, saját költő-problématicája.” Ennek az alapvetően helyes elvnek következe-

* Vitaindító előadás az Irodalomtörténeti Intézetben 1957. májusában. A vitáról az *Irodalomtörténet* fog ismertetést közölni.

tes végigvitele érdeme Hermann munkájának. túlhangsúlyozása pedig egyik főhibája.

Miben áll ez a túlhangsúlyozás? 1. Hermann István túlhangsúlyozza azt a tényt, hogy Aranynak nem volt tudományosan végigmunkált esztétikája, annyira, hogy az olvasóban az a benyomás támad, mintha Arany esztétikai nézeteinek nem volna összefüggő logikus rendszere.

2. Hermann István túlzott mértékben alkalmazza a történetiség elvét. Nyilvánvalóan Arany valamely 1849 előtt vagy akár 1852 előtt megfogalmazott esztétikai megállapításának más az akusztikája, mint az 1860-as években felállított tételeinek. Azonban Arany tanulmányai és bírálatai, tehát azok a művek, amelyek elsősorban jönnek számításba, éppen egy meghatározott költői korszakban, 1858 és 1863 között keletkeztek, tehát lehet ezeket nemcsak történeti, hanem logikai összefüggésben is tárgyalni.

3. Mikor Hermann helyesen az esztétikai nézetek kialakításánál a költő-problematika igényeit állítja előtérbe, mellőz két másik szempontot: a tanár és az irodalmi életet irányítani akaró szerkesztő szempontját. Arany nagy-kőrösi tanári munkájában a magyar irodalomtörténettel ellentétben, melyet saját vallomása szerint Toldy könyvéből kivonatolt, a *Széptani jegyzeteket* lényegesen önállóbb munkával állította össze, ezt a kis iskolai esztétikát Greguss és Purgstaller műveit felhasználva, de önállóan készítette el. Kimutatták (PAP KÁROLY: Bp. Szle. 1925. 200. k. 212. l.), hogy pl. a *szép* definíciójában mit vett Gregustól és meghatározása ugyanakkor mennyire más, mint amazé. A *Széptani jegyzetek* számos tétele későbbi tanulmányaiban is szerepel, az említett definíción kívül pl. az eposzi végzetszerűségnek és az eposzi anticipációnak a *Zrínyi és Tassoban* részletesebben kifejtett elve, amelyet Hermann István is igen szépen fejteget (218—219. l.). Az esztétika gyakorlati tanítása, melyre az *Entwurf*, az abszolutizmus alkotta tanterv, csak egy német antológiát ajánlott, tankönyvet nem, mintegy rá is kényszerítette Aranyt, hogy végiggondolja felfogását számos kérdéstről. Nem kevésbé szerepelt az elméleti megfogalmazás szükségszerűsége, mikor mint a Szépirodalmi Figyelő szerkesztőjének kellett véleményét mondania hazai és külföldi irodalmi termékekről. Égyszóval, Arany esztétikai nézeteinek kialakításában a költői problematika mellett elméleti szempontok is szerepeltek. Természetesen e nézetek milyenségét a költői gyakorlat, végső soron Arany belső ideológiai-művészi fejlődése határozza meg.

Miért kellett mindezt elmondani? Azért, hogy megindokoljam, miért éreztem csalódást: Hermann István voltaképpen nem Arany esztétikai nézeteinek fejlődését és ennek, valamint a költői gyakorlatnak kölcsönhatását vizsgálja, hanem inkább egy Arany-fejlődésrajzot ad. Hangsúlyozni kell, hogy Arany esztétikájáról és ennek a költői gyakorlatra tett hatásáról számos érdekes és eredeti észrevétele van, de a cím ígérete ellenére mégsem ez az elemzés gerince. Külső jele ennek, hogy terjedelemben a sajátosan esztétikai elvek, s az ezeket kimondó írások, pl. a Szépirodalmi Figyelőbe írt cikkek annyi helyet sem foglalnak el Hermann könyvében, mint BARTA monográfiájában, melynek pedig nem Arany esztétikai nézeteinek elemzése az elsődleges célja. Ezek szerint talán helyesebb, ha Hermann István könyvét nem a címben megfogalmazott szempont szerint tárgyaljuk, hanem Arany-tanulmánynak, Arany-fejlődésrajznak tekintjük és ilyen értelemben foglalkozunk vele.

A könyv két fő részre oszlik: 1. A népi esztétika fogalma az 1849 előtti Aranynál. 2. Az Arany-tragédia. Már az előszó is hangsúlyozza, hogy a szerző

az utóbbira veti a főhangsúlyt. Ezzel nyilvánvalóan irodalomtörténetírásunk számára egy tíz évvel ezelőtt kijelölt feladatnak megoldásához kíván hozzájárulni. „Az Arany-tragédia igazi és teljes feltárása az eljövendő irodalomtörténet feladata lesz” írta 1947-ben LUKÁCS GYÖRGY. (Új magyar kultúráért 52. l.) Azóta számos irodalomtörténeti munka törekedett e folyamat feladására, de emyire megfogalmazottan csak Hermann munkája állítja az Arany-tragédiát vizsgálódása középpontjába.

Az első rész (a népi esztétika fogalma az 1849 előtti Arany-nál) az Aranytól és Petőfitől egyaránt vallott költői elveket tárgyalja elsősorban. Ennek megfelelően először az Arany — Petőfi viszonyra vonatkozó balvélemények cáfolásával kezdődik, majd a szerző összefoglalja az erre vonatkozó újabb felfogásokat, saját érveivel erősítve meg őket. Utána főleg az 1849 előtt írt nagyepikai műveket elemzi az alapeszme, a műfaj, a kompozíció elvi kérdései és az olyan hangnembeli problémák, mint pl. a humor szempontjából.

Fejtcgetéseinek ebben a részében általában helyesen állapítja meg a plebejus-forradalmi esztétika érvényesülését, de a részletekben néha túloz, néha helytelenül értelmez.

Újszerű módon magyarázza pl. Aranynak Szilágyihoz írott levelében megfogalmazott tételét: „Szeretem a nemzeti költészetet; a népiesség köntösében még most; később majd pusztán...” Ismeretes, hogy eddig az Aranykutatók e passzusban Arany felfogásának árnyalati eltérését állapították meg Petőfi egyértelműen plebejus esztétikai elveitől. Hermann úgy akarja feloldani ezt az ellentmondást, hogy Erdélyi esztétikájának hatására, Erdélyi terminológiájára hivatkozik, kinek lapjára Arany eml. levelében is utal. Erdélyinél ugyanis nemzeti költészet politikai költészetet jelent, ellentétben a tisztán humánus népköltészetrel. Arany tehát azt mondta volna, hogy a népi költészetnek politikai költészet kell válnia. E kétségtelenül szellemes és jól megkomponált magyarázatnak azonban a Szász Károlyhoz írt levél sokat idézett passzusa mond ellent (ugyancsak 1847-ből): „döntessék el a közfal a népi és ma úgynevezett *fennköltészet* közt, és legyen a költészet általános, *nemzeti!*” A „nemzeti” értelme itt világosan „általános”, „össznemzeti” és nem politikai.

Ez arra vall, hogy bár Hermannak ez első korszak értékelésében alapjában véve igaza is van, maradnak még megoldandó problémák Arany 1849 előtti esztétikájával kapcsolatban is.

Az *Álom-való* c. vers értelmezése is inkább ötletes, mint meggyőző (59—60. l.) Az álomnak mint költői motívumnak az irreálitás-jellege nem zárja ki, hogy Arany reális aggodalmai szólaltak meg a versben. Az ébrenlétben a hősi elszánás útjának választása nem teszi irreálisakká e kételyeket, csak azt fejezi ki, hogy ekkor Arany hite győzelmesen került ki egy belső válságból.

A *Toldi Estéjének* értékelésével sem tudok mindenben egyetérteni. Hermann szerint az apródok „a Toldit kiutasító és eltaszító aulikus nemesség” képviselői az osztály „dekadens gyökértelenségének” kifejezői. (63—64. l.) Toldi György még konkrétan küzd Miklós ellen, őt még egyes szalak a faluhoz kötik, ő még „az uralmon levő uralkodó osztály” képviselője. Az apródok már konkrétan semmit sem tehetnek Toldi ellen, „a taszítás nem az ellene folytatott harcból következik, hanem az egész lényükből áradó cinizmusból.” A baj ott van, hogy e cinizmus a renaissance-racionalizmusnak elfajzott, romlott megnyilatkozása, szemben a középkor testi erő kultuszával. Még Toldi

be sem lép, már éneklő kobzosuk a Toldit gúnyoló Boccaccios asszonyhistóriát, a gúnydal nem feltétlenül a parasztnak szól, szólhat az a régivágású esetlen lovagnak. Számos olasz és francia példát lehetne itt felsorakoztatni. A *Toldi Estéjének* elemzésekor fontos figyelembe venni azt, hogy Arany mit adott hozzá az Ilosvaitól kapott anyaghoz. Ez pedig Nagy Lajos és Toldi beszélgetése. Tehát Toldiban a nemzet becsületét megmentő paraszti erő glorifikálása mellett egyenlő súllyal esik latba Toldi korszerűtlenné válása. Korszerűtlenné válik nemcsak a nagyerejű lovag, de a vele patriarchalisan összenőtt fegyverhordozó Bence is, s ez a humor forrása a műben. Arany maga is úgy nyilatkozik, hogy az „elmúlás mindig humoros”.

Hermann könyvének első része azonban, ismétlem, alapvetően helytálló koncepciójú, az alapeszme és a műfaj, valamint a jellemzés kérdésében igen szép megfogalmazásai vannak, Ki kell emelnünk például Petőfi és Arany különbségeinek mélyreható és újszerű elemzését is (43—50), főleg mikor a két költő történet szemléletét veti össze. Kár, hogy a költői megformálás sok kérdésére nem tér ki. Pl. Arany e korszakbeli lírájának és lírai-epikájának szerkezetére nem fordít elegendő figyelmet, sőt a balladás kezdetek megfelelő értékelését a limine elutasítja: „Költői magaslat tekintetében és mennyiségileg is a *Czakó sírján*, *Egyesülés*, *Eldorádó*, *Nemzetör-dal* mellett a *Szöke Panni* vagy *A varró leányok* epizódoként hatnak.” (162. l.) Ezzel a felsorolással nemcsak a *Rákóczi*nét lehetne szembeállítani, melyről különben Hermann István sem feledkezik meg, hanem a *Rózsa Sándor*-szerű költeményeket, az olyan életképeket, mint *A szegény jobbágy* vagy Arany lírájának olyan balladás szerkezetű megoldásait, mint a *Rásüt az esthajnal* vagy a *Mit csinálunk?*

A főkérdést, az Arany-tragédiát Hermann István könyvének második részében világítja meg. Hogy mit ért Arany-tragédián azt már könyvének bevezetésében félreérthetetlenül leszögezte: „a teljes, majd részleges költői hallgatás”-t. (6) Tehát Aranynak a művésznak a tragédiájáról van itt szó és nem Aranynak az embernek, a hazafinak. Mert e kettő semmiképpen sem ugyanaz.

E szétválasztással nem akarunk visszatérni HORVÁTH JÁNOS azon tételéhez, hogy a magyar nemzeti klasszicizmus kiteljesedése a nemzeti katasztrófával függ össze. De helytelen lenne a nézet fordítottja is. Az igazság az, hogy egy művész számára a nemzeti bukás is alkalom lehet, hogy kiteljesítse vagy tovább bontakoztassa az új helyzetnek megfelelően tehetségeit. Victor Hugó politikai költészete Brumaire 18 után ért a csúcusra a *Bűnhődések* ben. A költő ilyenkor művészete erejével mintegy legyőzi a viszonyok nyomorúságát, ha eszmei és művészi magaslaton tud maradni. Ilyenkor beszélhetünk a hazafi, az ember tragédiájáról, de nem a művész tragédiájáról.

Ezért nem tudok egyetérteni Hermann Istvánnal, mikor Arany tragédiájához hozzászámítja az ötvenes éveket, a nagy lírai és a nagy balladás felvirágzás korszakát, mint e tragédia első, második és harmadik felvonásait. Kétségtelen, hogy a katasztrófa, az elhallgatás előzményei 1849-re nyúlnak vissza. De e dátum után még két nagy művészi korszak van! Arany költészetének két csúcsa! Hermann István is szépen ír e korokról, s külön ki is emelném fejtegetéseit Arany és Gyulai tragikum-elméletének különbségeiről. De nem indokolt a nagy balladás korszakot a „tragédia kiterelvényesedése” korának nevezni. Hermann István újszerűen mutat rá, hogyan járultak hozzá az 1852-es események a politikai látóhatár még sötétebb elborulásához, de hiszen Arany e helyzetben megtalálta azt a műfajt, amelyben eszmei és művészi tekintetben is a legtöbbet nyújthatott nemzetének; a történeti balladát. Az adott hely-

zetben valóban a szabadságért vívott harc erkölcsi nagyságának a bemutatása lehetett az egyedül járható út a haladó gondolat számára!

Találón mutat rá Hermann, hogy míg az első *Toldi* a progresszív lelki gazdagodás rajza, addig a balladákban a negatív alakok progresszív elszegényülésével találkozunk. De maga is utal rá, hogy a *Szondi két apródjában* és *A walesi bárdok*ban a negatív szereplő fokozatos süllyedése párhuzamos a hősök erkölcsi emelkedésével egész a morális értelemben vett diadalig. (194) Az ötvenes évek viszonyai közt az ilyen ábrázolásmód aligha tekinthető egy művészi tragédia felé vezető út lépcsőfokának.

Itt hiányoljuk a lélektani ábrázolás elmélyülésének és a kifejezőképesség gazdagodásának és erősödésének a rajzát Hermann István munkájában. Helyes, hogy megkülönbözteti Arany eljárását a Kemény-féle pszichologizálástól, de mért nem vonja le eléggé ennek az Aranyra nézve jogosan kedvező párhuzamnak a konzekvenciáit? Nézetem szerint itt BARTÁK-nak van igaza, aki a balladákban a realizmus egy magasabb megvalósulását látja.

Igaz, hogy Arany már Nagykovácsán eltávolodott bizonyos mértékben a paraszti szemlélettől, de ez a nemzeti egység felé való tájékozódás az önkényuralom ellen minden társadalmi osztály, így a parasztság szempontjából is történelmileg indokolt, s indokolt az a magasszínvonalú nemzeti klasszicizmus is, melyet ekkor Arany kifejleszt. elsősorban a balladákban.

Ennek az Arany-féle nemzeti klasszicizmusnak egyik oldalát, az Arany-féle realizmust elemzi is bizonyos mértékig Hermann, szembeállítva a Gyulai-Kemény képviselte korlátozott realizmussal. Itt található Arany és Gyulai Bánk bán tanulmányának összehasonlítása. Gyulainál Gertrud megölése mindenképpen tragikai bűn. Aranynál csak azért, mert Gertrud magában a tényben nem vétkes. (210) Itt azonban megáll a gondolatmenet. Pedig, ha tovább haladunk a következtetések fonalán, rá kell jönnünk, hogy Arany álláspontja is eszményítő realizmus, csak más mint Gyulaié. Gyulainál a társadalom alapvonalai mozdíthatatlanok, Aranynál csak bizonyos etikai elvek, melyeken belül a változás lehetséges. BARTA is céloz erre, mikor azt mondja, hogy az eszményítő realizmus tanulságait Gyulai „szíri le világosan” mikor a „világrend kényszerűségéről” beszél. Arany „csak félig mondja ki a maga álláspontját”, mikor a „költői nagy világszellemek” „mély morális érzetéről” szól (Real. kérdései a m. irod.-ban 172. l.).

Aranynál a „királynő” megölése magában nem lenne tragikai vétség abban az esetben, ha Gertrudis valóban értelmi szerzője egy erőszak-tételnek, a szó kriminalisztikai értelmében kerítőnő. Ha így lenne, Bánk éppúgy ítéletet tehetne felette, mint bármely alattvaló felett, ki hasonló vétket követett el. A balladákban megnyilvánuló eszményítő realizmus történetileg teljesen indokolt, és az alapját képező etikus világnézet számos ponton egyezik még a Petőfi vallotta republikánus „tisza erkölccsel”. Ez az éthosz nyilvánul meg a walesi bárdok hajthatatlanságában, Szondinak és két apródjának hazafiságában, Humyadi közeleti moráljában „kinek tiszta ép erkölcsén semmi csorba, semmi szeplő”. Ez az alapja annak a népi humanitásnak, amellyel Ágnes asszony megtévedését ítéli meg Arany, amelynek alapja semmi esetre sem lehet nézetem szerint valami Tiszazug-szerű anyagi meggondolás, mint azt Hermann István feltételezi (190. l.).

A balladákban tehát a morális jellegű eszményítés még egyáltalában nem áll ellentétben a kor társadalmi és nemzeti követelményeivel, önmarcangolóvá, bűn és bűnhődés-szerű moralizálássá csak a következő korszakban lesz.

Erre mutat a perspektíva is. Már ti. a morális perspektíva. Hermann István igen szépen fejtegeti a *Zrínyi és Tasso*val kapcsolatosan, mit jelent az, hogy Arany az eposzt most már csak az Iliász-típusú tragikus jellegű formájában tárgyalja, s nem szól az Odüsszeia-típusról, hol a hős győzelmet arat (218—219). Az eposzi végzetszerűségről Arany már a *Széptani jegyzetek*ben is szól (1855), de a definíciót csak itt mondja ki (1858—1859): „a tragikai hős bátor a sors ellen, mit leküzdhetőnek hisz; az eposz hőse bátor, *noha nem hiszi annak.*” Hozzátehetjük, hogy Arany itt még a pesszimista heroizmus főpéldáját, a Nibelung ének Hagenjét is idézi! S ekkor teszi hozzá, hogy a Zrínyiász is ilyen fogantatású mű, hiszen a jóslat alapján Zrínyi is tudja, hogy elbukik. Pedig előbb a tanulmány a Zrínyiász második énekének elemzésekor elmondja, hogy a fészület jóslata győzelmet ígér Zrínyinek, kettős győzelmet: földit és mennyeit. („Szulimánnak hatalmát erejét vesztí Szigetvára s így bajnoki önfeláldozása legalább ezúttal — megmenti a hazát a fenyegető végtromlástól” . . .) Nos pl. Szondi is elbukik, de Zrínyihez hasonlóan „diadallal várja be végét”. S a Zrínyiről írt tanulmányban mégis a tragikai hősről és az eposzi hősről szóló megállapítás után ezt mondja Arany: „Szép példa erre maga Zrínyi, ki a második énektől kezdve ismeri végzetét, mindazonáltal csüggedés, habozás nélkül folytatja teendőit, elszánt nyugalommal várva be az elkerülhetlent.”

A szemléletnek ez a fordulata már a benső művészi meghasonlást foglalja magában, tehát 1857 előttre nem tehető. Hermann István találóan hangsúlyozza az 1857—1860-as évek átmeneti jelentőségét, talán helyesebb lenne ezeket az éveket tenni az elhallgatási tragédiát előkészítő idő első szakaszának. E szakaszban valóban feltűnően keveset írt Arany, rá egy igen gazdag korszak következik, mely nagy művészi meggazdagodásával egyidőben benső konfliktus csíráját is rejti magában, mint ahogy erre Hermann István különböző művek kapcsán rá is mutat.

A Deák-párttal való kapcsolata első éveiben megnő Arany költői és prózai termése. A balladás korban kialakult nemzeti klasszicizmusa most sok vonatkozásban kiteljesedik, de túl is érik, eszményítő realizmusa is sok olyan elemet vesz fel, mely őt a Gyulai—Kemény-féle felfogáshoz közelíti. A realista ábrázoláshoz ragaszkodik, a kor apologetikus ábrázolását elveti (Hebbel-bírálat), a külsődleges korszerű eszme-nélküli népi naivságba menekülést is affektálnak tartja (Wittgenstein-bírálat), a kritikai realizmustól visszariad (Hebbel-bírálat). A *l'art pour l'art* megoldástól egész világnézete, esztétikai felfogása (a szépbe a jó és igaz is beletartozik) visszatartja. A kor vezető eszméjének a nemzetiséget tartja (Hebbel-bírálat), és ennek alapján létre is tud hozni egy nagy epikai alkotást, a *Buda halálát*. De olyat, amelyben a nemzeti hős (Etele) nem népe megmentője, hanem tragikai vétkével népe tragédiájának okozója lesz. Hermann István szépen elemzi, hogy a Buda halála már egy tragikus nemzetfogalom alkotása. „Az egység valóban pusztán viszonylagos volt, a szétszakadás abszolút, és ahhoz, hogy a szétszakadást tetten érhesse, a hun mondatkorig kellett visszanyúlnia.” (257. l.) Ez azonban csak átmeneti megoldás volt, a szétszakadás tragédiája nem lehetett naiv népi epikus eszményítő szemlélet alapja: „amikor nép és nemzet egysége nincs meg, egyúttal teljes mértékben lehetetlenné válik a naiv eposzok mintájára írt műeposz megteremtése is.” (221. l.)

Ennek a szemléletnek, a naiv, népi, epikus, eszményítő szemléletnek a magyar fejlődésben való korszerűtlenné válása valóban a nagy elhallgatás

egyik hathatós tényezője lehetett. Ezzel Hermann István valóban bevilágít a nagy Arany-válság okainak mélységeibe.

Arany azonban nem teljesen azonos azzal a népi, naivan eszményítő szemlélettel, amelyet ő képvisel. Ő túllépett rajta, a nagy hallgatás számára nem végtragédia. A dezillúzió mélye az, amikor világos lesz, hogy a Deákék kínálta megoldás, a kiegyezés nyújtotta lehetőségeket sem tudja felhasználni a nemesség vezetett Magyarország. A kiábrándulás szavát először Arany fia mondja ki „A délibábok hőisében”. Utána Arany is eljut, előző femtartásai ellenére, a kritikai ábrázolásmód egy sajátos fajtájához az Őszikékben, mely, nézetem szerint, több, mint egy művészi tragédia epilógusa.

Hermann Istvánnak szép fejtegetéseibe gyakran csúsznak be e fejezet folyamán is téves értelmezések. Nézetem szerint túlzás azt állítani, hogy Kossuth III. Napóleonnal, Cavourral folytatott tárgyalásainak a baloldali értékelése sodorta volna Aranyt részben Deákék oldalára. A *Széchenyi emlékezetében* a „szilaj patak” kifejezésnek (226) nem tulajdonítanak forradalmi szimbolikát, főleg nem politikai ellentétet a „dús önrzelem dagasztotta lassú folyóval” szemben. Nem hiszem, hogy a *Magányban* utolsó két szakasza a költő reményeit fejezné ki, hogy a „fősodor majd kiragadja a vezetést az eddigi irányítók (t. i. Deákék) kezéből”. (239) Ennek ellentmond Arany egész akkori magatartása és a *Rendületlenül* higgadtságra intő sorai is.

Hermann István könyve, említett tévedései ellenére is, sok eredeti és mélyreható elemzést tartalmaz, nyeresége az Arany-irodalomnak, hibái is hasznos vitákat kezdeményezhetnek. gondolatcsírái érdekes továbbfejlesztéseket hozhatnak.

Horváth Károly

GERGELY PÁL: ARANY JÁNOS ÉS AZ AKADÉMIA

(Irodalomtörténeti Füzetek 11. Budapest 1957. Akadémiai Kiadó)

Arany János akadémiai éveinek ismertetésével Gergely Pál méltóképpen járult hozzá az Arany emlékévé megünnepléséhez. Az utóbbi évek egyik legizgalmasabb irodalmi leletének, az Akadémia Főtitkári Hivatala 1949-ben megtalált levelestárának Aranyra vonatkozó részeit ismerteti a kis füzet, függelékben pedig a legérdekesebb Arany-kéziratok közül publikál néhányat a szerző.

Gergely Pál írása nyomán látjuk csak igazán azt, amire verseiben és barátaihoz írt levelében Arany maga is nem egyszer célzott, hogy milyen iszonyatos terheket rótt rá a „beamterség” és hogy mekkora kincsektől foszthatta meg a magyar irodalmat az akkori kultúrpolitikának az a bűnös tékozlása, mely Aranyt közel másfél évtizedig akták elintézésével foglalkoztatta.

Mert Arany ezekben az években egymaga látta el a titkár, később főtitkár, a könyvtár és a könyvkiadás irányítójának nehéz munkáját. Sőt, amint a hivatali iratokból kiderül, még a találmányleírásokat, prioritásokat is ő tartotta számon. Mai fogalmakra lefordítva tehát négy intézményt: a Tudományos Akadémiát, az Akadémiai Könyvtárt, az Akadémiai Kiadót és a Találmányi Hivatalt irányította egymaga. Mindehhez pedig segítségül három osztálytitkár, három könyvtáros, egy kéziratáros, egy jogtanácsos,